

71 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ (του Μενέλαου Χαραλαμπίδη)

Ο Μενέλαος Χαραλαμπίδης στο βιβλίο του με τίτλο *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, παρακολουθεί τις ζωές των

Αθηναίων κατά την περίοδο της Κατοχής. Σήμερα, με αφορμή την επέτειο των 71 ετών από την απελευθέρωση της Αθήνας στις 12 Οκτωβρίου 1944, επιχειρεί μια συνοπτική παρουσίαση του κλίματος που επικρατούσε τις κρίσιμες εκείνες ημέρες στην Αθήνα. Τα αποσπάσματα προέρχονται από το βιβλίο του, που κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Το πρωινό της 12ης Οκτωβρίου 1944, ένα άγημα Γερμανών στρατιωτών κατέθεσε στεφάνι στο Μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη, παρουσία του Δημάρχου Αθηναίων και λίγων επισήμων. Μετά από τρεισήμισι χρόνια Κατοχής, οι Γερμανοί έφευγαν από την Αθήνα, αφήνοντας πίσω τους μια κατεστραμμένη πόλη: 40 – 45.000 νεκροί από πείνα, τουλάχιστον 1.800 εκτελεσμένοι και 2.000 περίπου νεκροί από τις εμφύλιες συγκρούσεις που συστηματικά οι κατακτητές υποδαύλιζαν.

Αρκετές εβδομάδες πριν την Απελευθέρωση, επικρατούσε στην Αθήνα ένα εντελώς παράδοξο κλίμα: το κέντρο της πόλης βρισκόνταν υπό κατοχή, ενώ οι γύρω συνοικίες είχαν «απελευθερωθεί». Οι κάτοικοι του κέντρου μετέβαιναν καθημερινά

στις προσφυγικές κυρίως συνοικίες για να συμμετέχουν στους πανηγυρισμούς των κατοίκων τους και να παρακολουθήσουν τις παρελάσεις του ΕΛΑΣ και τις γιορτές της ΕΠΟΝ στους κεντρικούς δρόμους και τις πλατείες.

Το πανηγυρικό κλίμα κορυφώθηκε στις 12 Οκτωβρίου 1944, ημέρα της απελευθέρωσης της Αθήνας. Λίγο μετά την υποστολή της ναζιστικής σημαίας από τον βράχο της Ακρόπολης και ενώ γερμανικά στρατιωτικά φορτηγά διέσχιζαν ακόμη την Πανεπιστημίου με προορισμό την Λιοσίων και την Αχαρνών, εκατοντάδες χιλιάδες κόσμου συνέρρευσαν στο κέντρο της πόλης, γιορτάζοντας το τέλος της πιο σκληρής δοκιμασίας που έζησαν οι κάτοικοί της από τότε που η Αθήνα ανακηρύχθηκε πρωτεύουσα του νέου ελληνικού κράτους. Όμως, το ξέφρενο πανηγύρι των Αθηναίων δεν επισκίασε το μεγάλο ερώτημα εκείνης της ημέρας: ποια στάση θα κρατούσε το ΕΑΜ τις πρώτες ώρες μετά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων; Με ποιο τρόπο θα αξιοποιούσε το γεγονός ότι η πρωτεύουσα του κράτους βρίσκονταν σε κενό εξουσίας; Με άλλα λόγια, τι θα γινόταν τις κρίσιμες ώρες που ο ΕΛΑΣ θα μπορούσε να καταλάβει τα κτίρια και τους στρατώνες των Σωμάτων και Ταγμάτων Ασφαλείας και τέλος τα Παλαιά Ανάκτορα, με τις δυνάμεις που είχε ήδη στην Αθήνα, χωρίς να χρειαστεί η επέμβαση του εμπειροπόλεμου ΕΛΑΣ του βουνού;

Ήδη από το καλοκαίρι του 1944, η ανησυχία για τη στάση που θα τηρούσε το ΕΑΜ, οδήγησε την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου σε εγρήγορση. Γνωρίζοντας ότι οι βρετανικές δυνάμεις θα μπορούσαν να εισέλθουν στην Αθήνα μετά την αποχώρηση των Γερμανών, προσπάθησε να καλύψει το κρίσιμο χρονικό κενό με τη δημιουργία του Εθνικού Στρατού Αθηνών.

Στις αρχές Αυγούστου του 1944 ο υποστράτηγος Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος, διορίστηκε στρατιωτικός διοικητής Αττικής, από τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου. Μια από τις πρώτες εντολές που έλαβε ήταν να θέσει όλες τις εθνικές οργανώσεις, εκτός των εαμικών, υπό ενιαία διοίκηση στο νέο σώμα που θα ονομαζόταν Εθνικός Στρατός Αθηνών. Ο Σπηλιωτόπουλος εφαρμόζοντας ουσιαστικά ένα σχέδιο αμύνης απέναντι στον ΕΛΑΣ, διένειμε τους

άνδρες των μη εαμικών αντιστασιακών οργανώσεων, αλλά και της αμιγώς αντικομμουνιστικής οργάνωσης «Χ» σε κεντρικά ξενοδοχεία και κτίρια της Αθήνας:

«...Ουσιαστικά η όλη επιχείρηση αντανakλούσε την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε τις παραμονές της απελευθέρωσης. Η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση αναζητούσε ένα στρατιωτικό στήριγμα που θα της έδινε την ευκαιρία να μεταφέρει την πολιτική της εξουσία στην Αθήνα και στη συνέχεια να την εδραιώσει με την πολιτικοστρατιωτική συμβολή των Βρετανών. Η δημιουργία του Εθνικού Στρατού Αθηνών αποκλειστικά από ένοπλα τμήματα των εθνικών οργανώσεων, καταδείκνυε τη βαθιά καχυποψία της κυβέρνησης απέναντι στο ΕΑΜ. Η στρατιωτική αυτή δύναμη [...] δεν απέκλειε απλώς τις εαμικές δυνάμεις, αλλά ενέτασσε στον Εθνικό Στρατό οργανώσεις όπως η “Χ” και ο ΕΔΕΣ, μέλη των οποίων συγκρούονταν την περίοδο εκείνη με τον ΕΛΑΣ στους δρόμους της Αθήνας.»

Το πρώτο βράδυ της Απελευθέρωσης πρόσφερε μια μεγάλη ανακούφιση στους άνδρες του Εθνικού Στρατού Αθηνών και τα μέλη της κυβέρνησης Παπανδρέου. Ο ΕΛΑΣ της Αθήνας όχι μόνο δεν επιχείρησε να καταλάβει την πόλη, αλλά αντίθετα ήταν ο κύριος παράγοντας διατήρησης της τάξης τη νύχτα εκείνη, αλλά και τις επόμενες ημέρες:

«Την απόλυτη τήρηση των υποχρεώσεων που είχε αναλάβει ο ΕΛΑΣ

της Αθήνας απέναντι στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας πιστοποιεί και έγγραφο της βρετανικής Force 133, στο οποίο αναφέρεται ότι Βρετανός πληροφοριοδότης, έκανε το γύρο των προαστίων της Αθήνας, συμπεριλαμβανομένων και των εαμικών προπυργίων, τη νύχτα της 12ης Οκτωβρίου: “Απόλυτη ησυχία παντού. Καμία ταραχή και οι δρόμοι σχεδόν άδειοι. Ο ΕΛΑΣ και άλλα όργανα περιπολούν με τάξη”.»[1]

Η στάση αυτή αντανakλούσε την απόφαση της ηγεσίας του ΚΚΕ και του ΕΑΜ να «παραμερίσει» την επαναστατική λύση, στρεφόμενη προς τη νομιμότητα. Άλλωστε η μαζικότητα των εαμικών οργανώσεων αποτελούσε εγγύηση για μια άνετη επικράτηση του ΕΑΜ όχι πλέον ως αντιστασιακής οργάνωσης, αλλά ως πολιτικού φορέα. Την κατάσταση, σε ότι είχε να κάνει με την στάση του ΕΛΑΣ κατά την ημέρα της απελευθέρωσης αλλά και σε όλη τη διάρκεια μέχρι την άφιξη της εξόριστης κυβέρνησης, ξεκαθάριζε η ημερήσια διαταγή του 1ου Συντάγματος της 1ης Ταξιαρχίας του ΕΛΑΣ Αθηνών, την παραμονή της απελευθέρωσης:

«Συναγωνιστές. Μπήκαμε στην πιο αποφασιστική φάση του αγώνα μας μετά από την τρίχρονη σκληρή δοκιμασία που σ’ αυτήν θα πρέπει να δείξωμεν την επαναστατηκότητά μας πάνω στην εξασφάλιση της τάξης και ησυχίας. Σύνθημά μας μπένει μακριά από ανησυχίες (άσκοπους πυροβολισμούς, ατομικός έλεγχος ταυτοτήτων) [...] Συναγωνιστές, προσοχή στη βαθειά κατανόηση της νίκης που ζητάμε να επιτύχωμε και η οποία διαφέρει κατά πολύ από τις νίκες της σκληρής δοκιμασίας, είναι νίκη που θάχη σαν αποτέλεσμα να κερδήσωμε την μεγάλη έκπληξη στα μάτια των συμμάχων μας και όλης της ανθρωπότητας του να παρουσιασθούμε σαν στρατός επιβολής, με πειθαρχία εμφάνιση και ταχύτητα πρωτοφανή και πρωτότυπο στην εκτέλεση των διαταγών.»[2]

Υπό αυτή την οπτική, της μεταφοράς δηλαδή της αντιπαράθεσης ανάμεσα στο ΕΑΜ και τις αντιεαμικές δυνάμεις από τις ένοπλες συγκρούσεις των προηγούμενων μηνών στον πολιτικό ανταγωνισμό των ημερών μετά την αποχώρηση των κατακτητών, πρέπει να εξεταστούν οι μεγάλες διαδηλώσεις της Απελευθέρωσης. Μετά το

αυθόρμητο «ξέσπασμα» των κατοίκων κατά τη διάρκεια των πανηγυρισμών της 12ης Οκτωβρίου 1944, τις επόμενες δύο ημέρες το ΕΑΜ πραγματοποίησε τεράστιες και άρτια οργανωμένες διαδηλώσεις, παρουσιάζοντας την εντυπωσιακή δύναμη που είχε πλέον στην Αθήνα. Σε αυτές «πρώτο λόγο» είχαν οι κάτοικοι των εργατικών συνοικιών της Αθήνας και του Πειραιά, αλλά και ένα σημαντικό τμήμα των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, η ζωή των οποίων εξαθλιώθηκε κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Στις 15 Οκτωβρίου ήρθε η σειρά των εθνικών οργανώσεων, του μη εαμικού χώρου δηλαδή, να κάνουν επίδειξη ισχύος στους κεντρικούς δρόμους της πρωτεύουσας:

«Η διαδήλωση αυτή πρόβαλε ξεκάθαρα σε επίπεδο εικόνας, συμβολισμών και συνθημάτων, τον ταξικό χαρακτήρα της επερχόμενης σύγκρουσης. Η έκδηλη διαφοροποίηση των δύο στρατοπέδων, έγινε ορατή τις τρεις αυτές πρώτες ημέρες μετά την απελευθέρωση, διότι για πρώτη φορά δινόταν η ευκαιρία δημόσιας και μαζικής έκφρασής της, σε ξεχωριστές εκδηλώσεις. Η διαμάχη του ΕΑΜ με το μη εαμικό χώρο γινόταν πλέον περισσότερο απτή: ο καθένας μπορούσε να δει την απήχηση που είχε η κάθε πλευρά μέσα από τον όγκο και τον παλμό των διαδηλώσεων και να μάθει, κωδικοποιημένα, τις βασικές πολιτικές τους θέσεις μέσα από τη συνθηματολογία τους. Η εικόνα των διαδηλωτών που ζητωκραύγαζαν στους κεντρικούς δρόμους της Αθήνας, οπτικοποιούσε πτυχές της διαμάχης, αναδεικνύοντας το βαθύ διχασμό της ελληνικής κοινωνίας και πως αυτός καταγραφόταν ακόμη και στις ενδυματολογικές διαφοροποιήσεις τους, όπως παρατήρησε ο Γιώργος Θεοδοκάς παρακολουθώντας τη διαδήλωση των “εθνικών” οργανώσεων:

“Πραγματικά η σημερινή διαδήλωση ήταν πολύ αισθητά πιο καλοντυμένη και ευπαρουσίαστη από τη χτεσινή και περιείχε αρκετές κομψές γυναίκες. Είναι η πρώτη φορά αυτές τις μέρες που ένιωσα στην Ελλάδα τόσο έντονα, τόσο ξεκάθαρα κι απόλυτα τον κοινωνικό διχασμό, την ατμόσφαιρα του ταξικού πολέμου”.» [3]

Η κατάληξη της πορείας αυτής ήταν τραγική και αποτέλεσε μια ακόμη τεράστια δοκιμασία για τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ στην Αθήνα. Καθώς ομάδες από τις οργανώσεις του ΕΑΜ Βύρωνα και Καισαριανής κατηφόριζαν την οδό Πανεπιστημίου προς την πλατεία Ομονοίας, δέχτηκαν καταιγισμό πυρών από άνδρες αντικομμουνιστικών οργανώσεων που βρίσκονταν υπό περιορισμό, αλλά ένοπλοι, στο ξενοδοχείο «Ερμής». Από τα πυρά σκοτώθηκαν τουλάχιστον επτά μέλη εαμικών οργανώσεων και τραυματίστηκαν 82. Για τους υποστηρικτές του ΕΑΜ η κατάσταση ήταν ξεκάθαρη: ακόμη και μετά την Απελευθέρωση, οι συνεργάτες των Γερμανών προξενούσαν θύματα. Επιπρόσθετα, η επιλογή της κυβέρνησης Παπανδρέου να θέσει υπό περιορισμό τους άνδρες των δωσιλογικών οργανώσεων, όχι στα στρατόπεδα που βρίσκονταν στην περιφέρεια της πόλης, αλλά σε κεντρικά ξενοδοχεία της Αθήνας και μάλιστα χωρίς να τους αφοπλίσει, γεννούσε εύλογα ερωτήματα για το ποιοι ήταν αυτοί που επιθυμούσαν τη δημιουργία ενός ομαλού κλίματος και ποιοι το υπονόμευαν:

«Αμέσως μετά το επεισόδιο επενέβησαν επιτόπου ο επιτελάρχης του στρατιωτικού διοικητή Αττικής, Πausανίας Κασώτας και ο διευθυντής της Αστυνομίας Άγγελος Έβερετ, με διαταγή των οποίων αφοπλίστηκαν τα μέλη των οργανώσεων αυτών, ενώ για την αποφυγή παρόμοιων επεισοδίων τοποθετήθηκαν ισχυρές βρετανικές φρουρές στις πλατείες Συντάγματος και Ομονοίας.

Όμως για τους υποστηρικτές του ΕΑΜ το γεγονός ότι οι συνεργάτες του κατακτητή όχι μόνον παρέμεναν οπλισμένοι αλλά και προκαλούσαν νέα θύματα, αποδείκνυε την πρόθεση της κυβέρνησης Παπανδρέου και των Βρετανών να διατηρήσουν ετοιμοπόλεμα τα στοιχεία αυτά για μια ενδεχόμενη ένοπλη σύγκρουσή τους με τον ΕΛΑΣ. Το ΕΑΜ, στην προσπάθειά του να αποδείξει έμπρακτα την τήρηση των δεσμεύσεών του απέναντι στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, δεν απάντησε ένοπλα στην επίθεση που δέχτηκαν τα μέλη του στις 15 Οκτωβρίου. Έχοντας ως δεδομένη την πολιτική του κυριαρχία σε ολόκληρη την πρωτεύουσα, επεδίωκε τη συμβολή του στο κλίμα ομαλότητας για να μπορέσει να κεφαλαιοποιήσει σε πολιτικό επίπεδο την απόλυτη

επικράτησή του σε Αθήνα και Πειραιά:

“Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, εάν ήθελε το ΕΑΜ, μπορούσε στις 15 Οκτωβρίου, με τις βοηθητικές του μόνον δυνάμεις, να προκαλέσει λουτρό αίματος των αντιπάλων του και να ελέγξει την πρωτεύουσα. Απλώς δεν το ήθελε, για τους λόγους που υποδεικνύει το ημερολόγιο του Ζέβγου, η κατευναστική επιρροή του οποίου ομολογείται και από εκπροσώπους της συντηρητικής πλευράς [...] Αλλά η εαμική αντίδραση παρέμεινε στο επίπεδο της καταγγελίας, χωρίς αντίποινα”. [4]

Οι λίγες εβδομάδες που ακολούθησαν μέχρι την έναρξη των Δεκεμβριανών, κύλησαν μέσα σε ένα κλίμα αναζήτησης πολιτικών ισορροπιών με την απειλή προσφυγής στην ένοπλη βία και από τις δύο πλευρές που συγκρούστηκαν το Δεκέμβρη. Σε ένα πολωμένο κλίμα το οποίο τροφοδοτούνταν διαρκώς από το διχασμό της βάσης της ελληνικής κοινωνίας, μια οποιαδήποτε αιτία μπορούσε να οδηγήσει στην έναρξη της εμφύλιας σύγκρουσης. Η διαφωνία σχετικά με τη διάλυση των αντιστασιακών οργανώσεων και τη σύνθεση του υπό δημιουργία εθνικού στρατού, ήταν κάτι παραπάνω από μια απλή αιτία.

Οι συσχετισμοί ανάμεσα στις εαμικές και μη δυνάμεις στον υπό δημιουργία εθνικό στρατό, αποτέλεσαν ανυπέρβλητο εμπόδιο για τη βιωσιμότητα της βραχύβιας κυβέρνησης εθνικής ενότητας. Στις 3 Δεκεμβρίου 1944, ξέσπασε με σαφώς μεγαλύτερη σφοδρότητα μια σύγκρουση που είχε την αφετηρία της στα διχαστικά γεγονότα του τελευταίου χρόνου της Κατοχής. Η πολιτική ηγεσία της χώρας, συμπεριλαμβανομένων και των υπουργών του ΕΑΜ, είχε χάσει την ευκαιρία για μια ειρηνική μετάβαση στη μεταπολεμική περίοδο».

[1] HS 5/615, SOE/GREECE 625v2, Support of military and naval operations, Force 140

Planning, τηλεγράφημα με ημερομηνία 14 Οκτωβρίου 1944 από Force 133 προς Λονδίνο

British National Archives, London.

[2] Ημερήσια Διαταγή Συντάγματος της 11 Οκτωβρίου 1944,

παρατίθεται στο Γιάννης Κυριακίδης, Εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας 1941-1945. Το I/1 Τάγμα του ΕΛΑΣ της Αθήνας και το αρχείο του. Βιβλίο ΙΙ, Αθήνα, αυτοέκδοση, 1985, σ. 95.

[3] Γεώργιος Θεοτοκάς, Τετράδια ημερολογίου (1939-1953), β' έκδοση, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1987, σ. 513.

[4] Ευάνθης Χατζηβασιλείου, ΠΕΑΝ (1941-1945). Πανελλήνιος Ένωσις Αγνιζομένων Νέων, Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 2004, σ. 259.